

УДК 340.132

Б. Б. ЛЕВЕНЕЦЬаспірант Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України

ПРОБЛЕМА ВИОКРЕМЛЕННЯ СТАДІЙ СУДОВОГО ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

У статті аналізуються наукові погляди щодо розуміння стадій процесу судового правозастосування. Зроблено висновок, що сучасні тенденції змін у правовій системі зумовлюють появу нових стадій судового правозастосування, до яких належать: 1) досудова стадія; 2) встановлення фактичних обставин справи; 3) встановлення правової основи справи; 4) вирішення справи та документальне оформлення ухваленого судом рішення; 5) судовий контроль за виконанням рішення.

Ключові слова: стадії судового правозастосування, судочинство, судовий захист, досудова стадія, судовий контроль за виконанням рішення.

Левенец Б. Б. Проблема разграничения стадий судебного правоприменения

В статье анализируются научные взгляды относительно понимания стадий процесса судебного правоприменения. Сделан вывод, что современные тенденции изменений в правовой системе обуславливают появление новых стадий судебного правоприменения, к которым относятся: 1) досудебная стадия; 2) установление фактических обстоятельств дела; 3) установление правовой основы дела; 4) решение дела и документальное оформление принятого судом решения; 5) судебный контроль за исполнением решения.

Ключевые слова: стадии судебного правоприменения, судопроизводство, судебная защита, досудебная стадия, судебный контроль за исполнением решения.

Levenets B. The problem of distinguishing the stages of judicial enforcement

The article analyzes the scientific views regarding the understanding of the stages of the judicial enforcement process. It is concluded that the current trends of changes in the legal system lead to the emergence of new stages of judicial enforcement, which include: 1) pre-trial stage; 2) establishment of the actual circumstances of the case; 3) establishment of the legal basis of the case; 4) the decision of the case and documenting the decision made by the court; 5) court control over the implementation of the decision.

Key words: stages of judicial enforcement, judicial proceedings, judicial protection, pre-trial stage, court control over the execution of a decision.

Формування громадянського суспільства, становлення правової та демократичної держави, реальне забезпечення та гарантування прав і свобод особи пов'язане з функціонуванням судової системи. Ефективне та якісне судове правозастосування визначає рівень правової культури органів державної влади, впливає на стан законності та правопорядку в суспільстві. Як влучно зазначив М. Козюбра, правозастосування продовжує правове регулювання, розпочате нормотворчістю, на рівні конкретних життєвих ситуацій, саме тоді, коли адресати правових норм не можуть реалізувати свої права й обов'язки самостійно, без своєрідного посередництва, залучення уповноважених суб'єктів з боку держави¹.

Особливу й важливу роль у процесі застосування норм права виконують органи судочинства, які не лише застосовують норми на практиці, а й, при цьому, часто працюють в умовах, коли необхідно вирішити юридичний спір за наявності прогалин у законодавстві чи колізії правових норм. До того ж, якщо інші уповноважені суб'єкти публічної влади з метою ефективнішого функціонування правової системи можуть делегувати свої правозастосовні повноваження іншим суб'єктам, що наділені публічними функціями, то делегування функцій судів, а також їх привласнення не допускається.

Судочинство як форма правозастосовної діяльності характеризується низкою особливостей, що дає можливість виділити його як самостійну, особливо значущу форму правозастосування. Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Здійснюючи правосуддя, суди виносять правозастосовні рішення іменем України. На відміну від цього правозастосовні акти інших органів публічної влади приймаються не від імені держави. Змістом правосуддя є розгляд адміністративних, господарських, цивільних справ щодо спорів про права та інтереси громадян, громадських об'єднань, підприємств і установ з різними формами власності, а також кримінальних справ із засудженням осіб, винних у вчиненні злочину, або виправданням невинних. Розгляд справ у суді та ухвалення правозастосовних рішень реалізується у процесуальних формах, які визначені законодавством для розгляду цивільних, господарських, кримінальних та окремих видів адміністративних справ².

У юридичній науці питання судового правозастосування розглядається у двох аспектах – як офіційний процес та як результат розгляду справи. Проте більшість вчених наголошують на тому, що ефективність правозастосування визначається поділом на систему стадій, змістом яких є проведення низки послідовних дій, від яких залежить результативність судового розгляду справи³.

Проблема сутності та змісту стадій правозастосовного процесу неодноразово досліджувалась ученими-правниками та, загалом, отримала вирішення у юридичній науці. Зокрема, дане питання вивчали С. Бичков, О. Бочаров, А. Венгеров, М. Кельман, М. Козюбра, Н. Костюк, В. Лазарев, С. Мельничук, А. Перепелюк, П. Рабінович, Т. Радько, Я. Романюк та ін. Проте дискусія триває щодо визначення кількості стадій судового правозастосування, їх назви та виділення сутнісного змісту. З огляду на це актуальним убачається дослідження стадій судового правозастосування у контексті сучасної модернізації судової системи в Україні.

Відповідно, метою статті є аналіз концептуальних засад розуміння сутності та змісту стадій судового правозастосування. Для досягнення поставленої мети і забезпечення об'єктивності результатів дослідження стадій судового правозастосування обрано комплексний науковий підхід, що включає системний, порівняльно-правовий, логіко-юридичний та інші методи наукового пізнання.

Судова форма правозастосовної діяльності – це нормативно визначений перебіг процесу правозастосовної діяльності, який охоплює здійснення функцій держави шляхом відправлення правосуддя – розгляду справ по суті та прийняття рішення у встановленій законом процесуальній формі всіма ланками судової системи держави, з метою вирішення правових конфліктів⁴. Процес судового правозастосування складається з декількох стадій, кожна з яких має

свою (властиву лише їй) специфіку та підпорядковується загальній логіці всього правозастосовного процесу.

На думку Н. Костюк, стадія правозастосовного процесу – це сукупність дій посадової особи або державного органу, спрямованих на вирішення правозастосовних завдань. Кожна стадія є відносно відокремленим ланцюгом, частиною правозастосовної діяльності, що тісно зв'язана з наступними стадіями. Лише правильне та послідовне здійснення кожної стадії забезпечує успіх застосування норм права в цілому. Основні стадії виражають логіку застосування норм права, тобто ті вузлові моменти, які відображають її соціально-юридичні функції та її творчий зміст⁵.

У юридичній літературі традиційно виділяють від трьох до восьми стадій судового правозастосування. Зокрема, А. Перепелюк зазначає, що юридична наука схильна до визнання концепції тристадійності процесу правозастосовної діяльності, до яких належить: 1) встановлення фактичних обставин (фактичної основи) справи; 2) вибір та аналіз норми, що підлягає застосуванню; 3) ухвалення рішення та його належне оформлення.

Встановлення та дослідження фактичних обставин справи охоплює такі дії: збирання, з'ясування та оцінку реальних життєвих фактів, обставин дійсності, які обумовлюють предмет справи. Саме тут мають бути виявлені зміст, об'єкт, суб'єкти відповідних суспільних відносин; коло фактичних обставин, які підлягають перевірці, визначаються специфікою юридичної справи і змістом норми, яка буде застосовуватись. Дослідження обставин справи відбувається шляхом усвідомлення отриманої інформації, її вивчення, аналізу. Процедури встановлення фактичної основи рішення відбуваються у формі доказування. Юридична кваліфікація передбачає вибір правової норми, яка підлягає застосуванню, перевірку достовірності та правильності тексту; визначення меж дії та юридичної сили правової норми; з'ясування змісту правової норми. Прийняття рішення у справі включає підготовку відповідного правозастосовного рішення, доведення його змісту до відома зацікавлених осіб та, за необхідності, його роз'яснення. Правозастосовна процедура (стадія) є функціональним елементом механізму правозастосування, що визначається як порядок здійснення різноманітних процесуальних дій, які характеризуються ієрархічним порядком здійснення для досягнення відповідної мети в межах конкретного правозастосовного відношення⁶.

П. Рабінович виділяє п'ять стадій правозастосування: 1) встановлення юридично значущих фактів і пошук правової норми, яку належить до них застосувати; 2) перевірка достовірності та правильності тексту, визначення меж дії та юридичної сили правової норми; 3) з'ясування змісту, смислу правової норми, тобто її тлумачення; 4) прийняття рішення у справі; 5) оформлення рішення в акті застосування юридичної норми⁷. Подібною є думка Т. Радька, проте останньою стадією він називає контроль за виконанням прийнятого правозастосовного акта⁸.

На думку М. Кельмана та О. Мурашина, зазвичай виділяють три стадії процесу застосування права: 1) встановлення та аналіз фактичних обставин справи (фактична основа); 2) вибір норми права та її аналіз – перевірка достовірності та правильності тексту норми; аналіз її юридичної сили та дії в часі, просторі, за колом осіб; тлумачення норми (юридична основа); 3) прийняття рішення

у справі. Поряд з тим, оскільки застосування права є офіційною, процедурно-регламентованою діяльністю, додатково виділяють ще дві окремі стадії: доведення змісту рішення до відома зацікавлених осіб та контроль за його виконанням⁹.

А. Венгеров виділяв шість стадій правозастосовного процесу: 1) дослідження фактичних обставин справи, соціальної ситуації та способів поведінки; 2) підбір норми права, тобто правова кваліфікація; 3) аналіз тексту норми права, здійснення формально-догматичного підходу до норми права з метою визначення, чи помилився правозастосовник з кваліфікацією, вибором норми права, з метою перевірки дії норми в часі, просторі та за колом осіб; 4) тлумачення норми права, з'ясування її змісту; 5) винесення рішення компетентним органом; 6) доведення змісту рішення до відома зацікавлених сторін (опублікування, розсилка і т. д.)¹⁰.

Варто наголосити, що означені вище підходи відтворюють етапи правозастосування загалом. Втім, правозастосування може набувати різних форм. Правозастосовні процеси можуть мати як нескладний характер і являти собою одноразову дію посадової особи, так і комплекс дій та актів, що відрізняються один від одного складом учасників, способами та формами здійснення.

Враховуючи, що судове правозастосування є складною і специфічною формою застосування норм права, усі зазначені етапи йому властиві. Поряд з тим, з огляду на сучасні тенденції реформування системи судочинства, варто акцентувати увагу не на загальних стадіях правозастосування, а на конкретних стадіях судового правозастосування.

Так, Є. Бобрешов вважає, що судове правозастосування характеризується такими стадіями: 1) належне звернення до суду; 2) встановлення фактичних обставин у справі; 3) вибір й аналіз норм права; 4) ухвалення рішення та його документальне оформлення; 5) виконання судового рішення¹¹.

Заслуговує на увагу думка М. Осипова, який першою стадією називає порушення юридичної справи, другою – розгляд і вирішення справи по суті, змістом якої є: встановлення фактичних обставин справи, вибір і аналіз норми, що підлягає застосуванню в конкретній справі та винесення рішення у справі. Третя стадія передбачає перегляд раніше винесеного судом рішення. Ця стадія є факультативною і не завжди реалізується. Головним завданням цієї стадії є перевірка наявності або відсутності підстав для перегляду, винесеного судом рішення, а до даних підстав можна віднести такі: неправильне визначення юридично значущих обставин; хибний вибір норм матеріального права; порушення норм процесуального права, які перешкождали винесенню законного, обґрунтованого та справедливого рішення. На четвертій стадії відбувається виконання винесеного судом рішення, тобто його фактична реалізація¹².

Аналіз зазначених поглядів учених дає підстави дійти висновку, що, загалом, у юридичній науці наразі існує усталений підхід щодо розуміння етапів судового правозастосування, хоча різняться їх кількість та іноді назви. Більшість дотримується того, що поширену тристадійну систему варто доповнити ще однією – стадією виконання судового рішення.

Дійсно, правозастосування не може завершуватися лише винесенням рішення у справі, оскільки мета правового регулювання не буде досягнута. Ситуації, коли рішення надалі не виконуються, є систематичними. Адже саме в

результаті виконання рішення суб'єкти можуть задовольнити свої потреби та інтереси. Тому процес правозастосування повинен логічно завершуватися таким чином, щоб у майбутньому не було сумнівів щодо справедливості винесеного судом рішення¹³. Обов'язковість судових рішень визнається однією із основних засад судочинства, а їх невиконання – не узгоджується з принципом верховенства права. Поряд з тим слід визнати, що примусове виконання судового рішення хоча і є завершальною стадією судового правозастосування, проте не є компетенцією суду. Це компетенція органів державної виконавчої служби (державних виконавців) та, у передбачених законом випадках – приватних виконавців.

Наразі в Україні триває судова реформа, спрямована на підвищення ефективності судового захисту, в межах якої законодавець, у тому числі, намагається вирішити проблему невиконання судових рішень. 15.12.2017 р. набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 р. №2147-VIII. Даний закон містить доволі продуманий механізм виконання судових рішень. Внесені зміни торкнулися питання судового контролю за виконанням судових рішень. Впровадження інституту судового контролю є позитивним чинником та важливою передумовою реального застосування положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зокрема ст. 6 «Право на справедливий суд». Європейський суд з прав людини неодноразово висловлював думку, що без ефективної системи виконання судових рішень, існування судової системи позбавлене будь-якого сенсу та підкреслював, що інтереси органів державної влади повинні збігатися з необхідністю належного здійснення правосуддя, кінцевим етапом якого є виконання судового рішення¹⁴.

Таким чином, ефективність судового правозастосування безпосередньо залежить від дотримання суддею основних правил, принципів та стадій правозастосовного процесу. Сучасні тенденції змін у правовій системі зумовлюють появу та виокремлення нових стадій судового правозастосування, до яких належать: 1) досудова стадія (інформування про судовий захист порушеного права, надання професійної правничої допомоги тощо); 2) встановлення фактичних обставин справи (збір необхідної інформації у справі, її вивчення та аналіз); 3) встановлення правової основи справи (вибір та аналіз юридичних норм); 4) вирішення справи та документальне оформлення ухваленого судом рішення¹⁵; 5) судовий контроль за виконанням рішення.

1. *Загальна теорія права: підручник* / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваїте, 2016. С. 236. 2. *Дума В., Цимбалюк В.* Правозастосування та форми його здійснення // *Правова інформатика*. 2006. №3(11). С. 61. 3. *Перепелюк А.М.* Механізм застосування права: структура та критерії ефективності (загальнотеоретичний аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2016. С. 108. 4. *Мельничук С. М.* Поняття судового правозастосування як правової форми здійснення функцій держави // *Право і безпека*. 2015. № 3(58). С. 42–46. С. 45. 5. *Костюк Н. П.* Особливості стадій правозастосування // *Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні та політичні науки*. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2009. Вип. 44. С. 70. 6. *Перепелюк А. М.* Цит. праця. С. 109–111. 7. *Рабинович П. М.* Основи загальної теорії права і держави: навч. посіб. Вид. 9-те, зі змінами. Львів: Край, 2007. С.

145. **8.** Радько Т. Н. Теория государства и права в схемах и определениях. Москва: Проспект, 2011. С. 25. **9.** Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави та права: підручник. Київ: Кондор, 2005. С. 413. **10.** Венгеров А. Б. Теория государства и права: учебник для вузов. 3-е изд. Москва, 2002. С. 403-416. **11.** Бобрешов Є. Г. Судове правозастосування в Україні: проблеми теорії і практики: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. Одеса, 2010. С. 93. **12.** Оситов М. Ю. Соотношение правоприменения, реализации права и правового регулирования // Право и политика. 2009. № 11. С. 2204. **13.** Сардаева О. Г. К вопросу о стадиях применения права // Вестник Саратовской государственной юридической академии. 2013. № 2 (91). С. 55-56. **14.** Нові процесуальні засоби забезпечення виконання судового рішення в дії. URL: <https://apladm.od.court.gov.ua/sud9105/pres-centr/news/530588> **15.** Ляшенко Р. Місце презумпцій в процесі застосування права // Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих учених: зб. наук. праць міжнар. Наук.-практ. конф. Частина перша (Київ, 23 квітня 2010 р.). Київ, 2010. С. 43.

References

1. Zahalna teoriia prava: pidruchnyk / Za zah. red. M.I. Koziubry. K.: Vaite, 2016. S. 236. **2.** Duma V., Tymbaliuk V. Pravozastosuvannia ta formy yoho zdiisnennia // Pravova informatyka. 2006. №3(11). S. 61. **3.** Perepeliuk A.M. Mekhanizm zastosuvannia prava: struktura ta kryterii efektyvnosti (zahalnoteoretychnyi aspekt) : dys. ...kand. yuryd. nauk: 12.00.01 / In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. K., 2016. S. 108. **4.** Melnychuk S.M. Poniattia sudovoho pravozastosuvannia yak pravovoi formy zdiisnennia funktsii derzhavy // Pravo i Bezpeka. 2015. № 3(58). S. 42-46. S. 45. **5.** Kostiuik N. P. Osoblyvosti stadii pravozastosuvannia // Derzhava i pravo : zb. nauk. prats. Yurydychni ta politychni nauky. K. : In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2009. Vyp. 44. S. 70. **6.** Perepeliuk A.M. Vkaz. pratsia. S. 109-111. **7.** Rabinovych P.M. Osnovy zahalnoi teorii prava i derzhavy. Navch. posibnyk. Vyd. 9-te, zi zminamy. Lviv: Krai, 2007. S. 145. **8.** Radko T.N. Teoriya hosudarstva y prava v skhemakh y opredeleniyakh. M.: Prospekt. 2011. S. 25. **9.** Kelman M.S., Murashyn O.H. Zahalna teoriia derzhavy ta prava: pidruchnyk. K.: Kondor, 2005. S. 413. **10.** Venherov A.B. Teoriya hosudarstva y prava: uchebnyk dlia vuzov. 3-e yzd. M., 2002. S. 403-416. **11.** Bobreshov Ye.H. Sudove pravozastosuvannia v Ukraini: problemy teorii i praktyky: dys. ...kand. yuryd. nauk: 12.00.01 / Odes. nats. un-t im. I.I. Mechnikova. O., 2010. S. 93. **12.** Osypov M.Iu. Sootnoshenye pravoprymeneniya, realizatsyy prava y pravovogo rehulirovaniya // Pravo y polityka. 2009. № 11. S. 2204. **13.** Sardaeva O.H. K voprosu o stadiyakh prymeniya prava // Vestnyk Saratskovskoi hosudarstvennoi yurydycheskoi akademyy. 2013. № 2 (91). S. 55-56. **14.** Novi protsesualni zasoby zabezpechennia vykonannia sudovoho rishennia v dii. URL: <https://apladm.od.court.gov.ua/sud9105/pres-centr/news/530588> **15.** Liashenko R. Mistse prezumptsii v protsesi zastosuvannia prava //Aktualni pytannia derzhavotvorennia v Ukraini ochyma molodykh uchenykh: zbirnyk naukovykh prats mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii. Chastyna persha. (m. Kyiv, 23 kvitnia 2010 r.). K., 2010. S. 43.

Levenets Borys. The problem of distinguishing the stages of judicial enforcement

The purpose of the article is to analyze and generalize scientific views regarding the understanding of the stages of the judicial enforcement process. The formation of a civil society, the formation of a legal and democratic state, the real provision and guarantee of the rights and freedoms of a person is connected with the functioning of the judicial system. Effective and high-quality judicial enforcement determines the level of legal culture of public authorities, affects the state of law and order in society. In legal literature, the issue of judicial enforcement involves a certain official process or with the final result. However, most scientists point out that the effectiveness of enforcement is determined by the division of the system of stages. Legislation traditionally distinguishes between three and eight stages of judicial enforcement.

Analysis of the views of scientists, suggests that science has the same approach to understanding the stages of judicial enforcement, despite the fact that their number and, sometimes, names differ. Most of the views are reduced to the fact that the most common three-stage system (the establishment of factual circumstances in the case; the choice and analysis of law, decision-making and its documentary design) should be complemented by another stage - the execution of a court decision. The law enforcement can't be completed until a decision is made on the case, because the purpose of the legal act will not be achieved. Situations where decisions are not followed are not so rare. After all, as a result of the implementation of the decision, entities can meet their needs and interests. Therefore, the process of law enforcement should logically be completed in such a way that in the future there was no doubt about the fairness of the decision made by the court. This is ensured by the functioning of the court control over the implementation of the decision. An important factor affecting the effectiveness of judicial enforcement is the strict observance by the judge of the basic rules, principles and stages of the enforcement process. Contemporary trends in the legal system, leading to the emergence of new stages of judicial enforcement, which include: 1) pre-trial stage (information about judicial protection of violated rights, provision of professional legal assistance, etc.); 2) establishment of the actual circumstances of the case (collection of necessary information on the case, study and analysis); 3) establishment of the legal basis of the case (selection and analysis of legal norms); 4) the decision of the case and documenting the decision made by the court; 5) court control over the implementation of the decision.

Key words: stages of judicial enforcement, judicial proceedings, judicial protection, pre-trial stage, court control over the execution of a decision.

DOI: 10.33663/0869-2491-2019-30-507-513

УДК 340.1

А.О. БАРЧУК,
здобувач кафедри теорії держави і права
Національної академії внутрішніх справ

ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРИЙНЯТТЯ НАДЗВИЧАЙНИХ ЗАКОНІВ

На основі узагальнення доктринальних підходів щодо процесуальних засад прийняття законів та дослідження сучасного законодавчого процесу визначено наслідки правової регламентації процесу прийняття надзвичайних законів в Україні. Обґрунтовано рекомендації щодо внесення відповідних змін до чинного законодавства України.

Ключові слова: законодавчий процес, закон, надзвичайний закон, правова процедура.

Барчук А.О. Процессуальные аспекты принятия чрезвычайных законов

На основе обобщения доктринальных подходов к процессуальным основаниям принятия законов в Украине, исследования современного законодательного процесса определены недостатки правовой регламентации процесса принятия чрезвычайных законов в Украине. Обоснованы рекомендации о необходимости внесения изменений в действующее законодательство Украины.

Ключевые слова: законодательный процесс, закон, чрезвычайный закон, правовая процедура.